

Gyuriss Dániel

(PhD hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok
és Politikatudományi Doktori Iskola)

Káosszal a Logoszért?¹

Kísérlet a posztmodern jobboldal jelenségének értelmezésére

ÖSSZEFOGLALÓ

A posztmodern a politikatudományban a politikai baloldalhoz köthető módon jelenik meg. A posztmodern az 1960-as évekre válságba került baloldal megújítását próbálta elérni a modernitás kritikájával és a filozófiai alapok, a logosz tagadásával. Azonban a modern meghaladását nem csak a baloldali, hanem markánsan jobboldali gondolkodók is megfogalmazták. Ezért a posztmodernnek létezik jobboldali olvasata is. Ezt Alexander Dugin munkáin keresztül lehetséges bemutatni. Ő a modernitás és vele együtt a posztmodern meghaladását, mint lehetőséget és annak eszközként való felhasználását fogalmazta meg. Tette ezt azzal az artikulált céllal, hogy egy új szellemi (és vele együtt politikai és társadalmi) korszak bekövetkezése váljon lehetségessé egy új elit számára. Ez nem a premodernhez való visszatérést vagy a jelenben maradványként fellelhető konzervatív értékek restaurációját, megőrzését jelenti. Ezért tekinthető ez posztmodern aktusnak. Elméletét René Guénonnak és Julius Evolának a modernitás meghaladásával foglalkozó tézisei alapozták meg. Ezt összefoglaló kategóriaként, a posztmodern jobboldalként lehetséges meghatározni, külsőlegesen értelmező definícióként. Ez segíti a posztmodern politikai jelenségének a posztmodern baloldalra korlátozódó értelmezésének meghaladását, szélesebb kontextusba helyezését.

Kulcsszavak: posztmodern, jobboldal, logosz, Dugin

¹ Jelen publikáció az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása által biztosított forrásból az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú „Tehetségéből fiatal kutató – A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” című projekt keretében jött létre.

Dániel Gyuriss

(PhD student, Corvinus University of Budapest,
Doctoral School of International Relations and Political Science)

With Chaos for the Logos?

An attempt for interpretation of the phenomena of the postmodern right

ABSTRACT

In political science, the postmodern appears as it is connected to the political left. The postmodern tried to rejuvenate the left which was in crisis in the '60s with its critics of modernity and with the rejection of the philosophical foundations and logos. The exceed of the modern was formulated not just by the left but markedly by thinkers of the right. That's why a right-wing reading of the postmodern exist. It is possible to present this across the works of Alexander Dugin. He formulated the idea to exceed modernity. Dugin articulated this goal to make the occurrence possible for a new spiritual (and with it a political and social) era for the new elite. This is not the return to the premodern or the preservation of the residues of conservative values. That's why it can be viewed as a postmodern act. His ideas were based on the works of René Guénon and Julius Evola. As an overall category, it is possible to definite this as the postmodern right which is also an explanatory definition. This can help to exceed the confined definition of the phenomena of postmodern politics and to put it into a broader context.

Keywords: postmodern, right wing, logos, Dugin

1. BEVEZETÉS

A posztmodern sajátja a nagy, egységes narratívákkal szembeni szkepszis, a dekonstrukció, az alapvetés-ellenesség, a posztstrukturalizmus. Jacques Derrida szerint minden narratíva egy biztosnak tekintett alapozó logoszra épít, tehát logocentrikus (Derrida, 1997). Többféle meghatározás is lehetséges, a posztmodern lehet a modern narratívák végső betetőzése, vagy akár a modernitás meghaladása is. A posztmodern politikaelméleti tekintetben hatott a bal és a jobboldalra is. Míg a baloldalra gyakorolt hatását és nézeteinek felhasználását a szakirodalom alaposabban vizsgálja, addig ugyanez a jobboldal viszonylatában már nem mondható el. A jobboldal és a posztmodern egymásra gyakorolt hatása homályos, ezért e tanulmány arra tesz kísérletet, hogy azonosítsa és leírja azokat a jellemzőket, amik ebből a kapcsolatból fakadnak. A dolgozat végső célja a posztmodern jobboldal jelenségének elméleti feltérképezése, magyarázata, értelmezésének elősegítése.

Kutatási kérdésem is erre vonatkozik: Létezik-e posztmodern jobboldal és ha igen, mely gondolkodók tekinthetők képviselőinek? Hipotézisem szerint ezt Molnár Tamás, René Guénon, Julius Evola és Alexander Dugin munkáin keresztül lehetséges megvizsgálni és Dugin esetében lehetséges a posztmodern jobboldal azonosítása is.

Shadia Drury 1994-es munkájában (*Alexandre Kojève: The Roots of Postmodern Politics*) az igazság és valóság mítoszához való hozzáálláson keresztül különbözteti meg a posztmodern baloldalt a posztmodern jobboldaltól. A baloldali irányzat dekonstruálni és expozálni akarja ezt a mítoszt, amit a hatalom maszkként saját arca előtt tart, addig a jobboldal ezt a mítoszt konzervatív struktúráinak, rezsimjeinek és politikai tereinek rekonstrukciójáért, megmentése érdekében tartja fenn. Julius Evola a *Meglovagolni a Tigris* című munkájában, valamint Alexander Dugin, a *Káosz metafizikája* című írásában arról értekeznek, hogy nem kívánatos megőrizni és erősíteni a jelenkorban szórványosan fennmaradt konzervatív elemeket, inkább jobb felgyorsítani a folyamatokat, szétzúzni a jelenleg is nyomokban még fellelhető logoszt, hogy egy új logosz születhessen meg. Ez a gondolat azonosítható leginkább a posztmodern jobboldal keretbe foglalásának alapkövetelményeként. Molnár Tamás és a gondolatain keresztül azonosítható konzervatív politikai jobboldal inkább egy premodern állapothoz való visszatérést, és a fragmentumként még fellelhető értékek megőrzését tartja fontosnak a kereszténység világmagyarázatának elfogadása mellett. René Guénon és Julius Evola elmélete pedig hidat és kezdeti pontot képez a konzervatív politikai jobboldal és a Dugin nézeteiből összeálló posztmodern jobboldal között.

Dolgozatom újdonságát a posztmodern és a jobboldal kapcsolatának vizsgálata adja, amire a szakirodalom eddig nem vállalkozott, különösen abból a szempontból, hogy a posztmodern jobboldal kategóriáját meghatározza vagy körülírja, szerzőkhöz, politikai vagy filozófiai gondolkodókhöz kösse. A dolgozatban a posztmodern jobboldal, mint definíció külső, értelmező kategóriaként jelenik meg, mint a posztmodern baloldal ellentétpárja. Ezzel a posztmodern politikai jelenségének vizsgálatához és megértéséhez kívánok hozzájárulni. Módszertani tekintetben tartalomelemzéssel kívánom a vizsgálatot elvégezni.

2. MI A POSZTMODERN?

A posztmodern ernyőfogalom, lényegében nem meghatározható, mivel már maga az előzményfogalom, a modernizmus is bizonytalanságot jelent (Dagenaar, 1996: 55.). Ernőfogalomként írható le, tekinthető filozófiai attitűdnek, eszköznek bizonyos hitek, érzések és értékek megjelölésére, a létezés és a mindennapi élet XX. és XXI. század körülményei közötti kérdéseinek vizsgálatára (Robinson, 2002: 36.). A posztmodernnek azonban lehetséges egyfajta élcsapatát azonosítani. Ők Michel Foucault, Jacques Derrida, Jean-François Lyotard, and Richard Rorty, akik a lényegi alapvetéseket lefektették (Hicks, 2014: 2.). Hozzájuk csatlakoztak további gondolkodók, Stanley Fish és Frank Lentricchia az irodalmi és jogi kritikában, Catharine MacKinnon és Andrea Dworkin a feminista jogi kritikában, Jacques Lacan a pszichológiában, Robert Venturi és Andreas Huyssen az építészeti kritikában és Luce Irigaray a tudomány kritikájában vált meghatározóvá. Őket együtt tekinthetjük a posztmodern szellemi világ megalkotóinak (Hicks, 2014: 2.). Minden szellemi mozgalom függ az alapvető filozófiai előzményeitől, amelyek meghatározzák az emberképét, értékeit és a tudásszerzésének módját. Ezért minden ilyen mozgalom rendelkezik az emberi természetre és értékekkel kapcsolatos koncepciókkal és ismeretelmélettel (uo., 5.). A posztmodernizmus magát ellenfilozófiaként határozza meg, tehát elutasítja a tradicionális filozófiai alternatívákat, azonban ettől függetlenül egy összefüggő feltevések keretrendszerét alkalmazza, amelyben a gondolataink és tetteink elhelyezhetők (uo., 6.). A posztmodern antirealista, tehát képtelenségnek tartja a függetlenül létező valóságot. Ismeretelméleti nézőpontját tekintve pedig tagadja, hogy az értelem vagy bármely más rendszer képes lenne a valóság objektív megismerésére. A valóságot szubjektivitásnak, konvenciónak, és mérhetetlen konstrukciónak tartja. Az emberi természetet következetesen kollektivistának tartja, ahol az identitásokat a társadalmi, nyelvi csoportok alkotják meg. Ezek a csoportok igen vegyesen oszlanak el a szexuális, faji, etnikai, vagyoni változók által uralt rendszerben. Azonban ezek a csoportok hatalmi konfliktusban állnak egymással, ez a hatalom pedig az erőn keresztül nyilvánul meg. Az erő kinyilvánítása és használata pedig hatalmi viszonyokat alakít ki, amelyek alávetettséget és elnyomást teremtenek. A posztmodern az etika és politika szintjén, jellemző módon a hatalmi konfliktusban elnyomottnak tekintett csoportok melletti szimpátiáját igyekszik kinyilvánítani (uo.). Hicks szerint sok posztmodern gondolkodó a politikai aktivizmussal jobban foglalkozik, mint a kizárólag elméleti kérdésekkel. Sokan dekonstruálják az értelmet, az igazságot és a valóságot, mert hitük szerint azokat a nyugati civilizáció a dominancia, elnyomás és rombolás megvalósítására alkotta meg (uo., 3.). *„Az értelem és a hatalom egy és ugyanaz”*, állítja Jean-François Lyotard. Szerinte ezek a szinonimái a *„börtönöknek a tiltásoknak, a kiválasztási folyamatoknak és a közjónak”* (uo.). A posztmodern a politikai aktivizmus egyik stratégiájává vált az értelem és a hatalom ellenében. Lentricchia magyarázata szerint a posztmodernizmusnak *„nem az igazság alapját és feltételeit kell keresnie, hanem társadalmi változás érdekében hatalmat kell gyakorolnia”* (Lentricchia, 1983: 12.). Továbbá a posztmodern elveti, de legalábbis „eltemeti” a felvilágosodás korát (Hicks, 2014: 14.). Rorty úgy fogalmaz, hogy a posztmodern feladata kitalálni, hogy mit kell tenni, *„mivel mostanra a Hit Kora és a Felvilágosodás is gyógyíthatatlannak tűnik”* (Rorty, 1982:

175.). A posztmodern lényegét tekintve éppen a modern ellentéte. A természeti valóság helyett antirealista, a tapasztalat és józan ész helyett a nyelvi alapú társadalmi szubjektívizmust választja. Azonban Richard Rorty gondolatai a *Trotsky and the Wild Orchids* 1992-es írásában úgy is értelmezhetőek, hogy a posztmodern nem inherens módon baloldali ideológia (Sumner, 2020).

2.1. A posztmodern és a politikai baloldal kapcsolata

Stephen Hicks hipotézise szerint a posztmodern az akadémiai szélsőbal episztemológiai stratégiai válasza volt a szocializmus elméleti és gyakorlati krízisére, annak az 50-es és 60-as években megjelenő válságára, amit jórészt az 1956-os magyarországi forradalmi események és azok következményei okoztak (Hicks 2014: 89.).

A nyugati, liberális kapitalizmus által irányított társadalmakban az életszínvonal általános emelkedése közepette folyamatosan csökkenni kezdett a munkásosztály létszáma. A jóléti és a szociális biztonságot előnyösen érintő állami intézkedések hatására erősen csökkent a munkások egzisztenciális kitettsége, így a politikai mozgósítás lehetősége is vesztett erejéből (Zolberg, 1995).

Ez választás elé állította a baloldalt, amely vagy tagadja a körülötte lévő világ kézzel fogható valóságát, vagy magát a logikára és bizonyítékokra épülő ideát támadja meg. A szocializmus pozitív gyakorlati példáinak és eredményeinek hiányában, stratégiai szinten, a baloldal kizárólag a liberális kapitalizmus kritikájával foglalkozott. A baloldal etikai mércéje is megváltozott, a szükség helyett az egyenlőség problémájának eszméje vált a kritika középpontjává, miszerint az emberek a megtermelt javakból egyenlőtlenül részesülnek. A baloldal által a kapitalizmusnak tulajdonított szegénység többé már nem abszolút, hanem csak relatív. A baloldali gondolkodók pedig széleskörű osztályproblémák helyett a fókuszot szűkítették, az emberiség alcsoportjaival (nemi, faji, etnikai) kezdtek foglalkozni, az univerzalizmust pedig multikulturalizmusra váltották (Hicks, 2014: 158.). Rorty úgy fogalmazott, hogy a „szolidaritásunk tudata akkor a legerősebb, amikor aki felé a szolidaritás megnyilvánul azt „egynek közülünk” gondoljuk, ahol a közülünk az valami kisebbet és lokálisabbat jelent, mint az emberi faj” (Rorty, 1989: 191.).

Ezeket túl a kapitalista gazdasági fejlődés okozta környezetszennyezés és a „környezet kizsákmányolása” elleni fellépés vált meghatározóvá. A posztmodern nagyjai, Foucault, Lyotard, Derrida, Rorty is az 50-es és 60-as években kezdték meg alkotómunkájukat. Foucault három éven keresztül (1950-től 1953-ig) a francia kommunista párt tagja volt, Derrida pedig erősen szimpatizált a párttal (Villadsen, 2015: 4.). A 70-es évekre a posztmodern nagyjai már az akadémiai mércék szerint is elismertek voltak és a baloldali szellemi életben is fontos helyet foglaltak el. Ekkorra beköszöntött a baloldal újabb válsága, amit az 1968-as diáklázadások kudarca és az erőszakos terrorcsoportok működése okozott. A stratégiai vákuumot pedig Foucault, Lyotard, Derrida és Rorty töltötte be, meghatározva az akadémiai baloldal új irányvonalát (Hicks, 2014: 172.), így Hicks szerint a posztmodern a baloldal és a szkeptikus ismeretelmélet házasságából született meg (uo. 90.).

2.2. A posztmodern és a politikai jobboldal viszonya Molnár Tamás példáján keresztüli értelmezése

Egy bizonyos tekintetben a politikai jobboldal képviselői is reagáltak a posztmodern keltette hatásokra, azonban ez a reakció inkább a regisztráció (tehát magyarázat, értékelés nélküli megállapítás) szintjén maradt. A posztmodernitást a végletekig fokozott modernitásként észlelték, amelyben leginkább a teljes bomlást vélték felfedezni. Molnár Tamás (1921–2010) filozófiájának posztmodernnel kapcsolatos gondolatai reflektálnak leginkább a politikai (konzervatív) jobboldal állásfoglalására. Ő a posztmodernnt szintén végletekig fokozott modernitásnak látja. *„Nem adatik meg nekünk, hogy elképzeljük, mi van a posztmodernen túl, így a posztmodernnt tekintjük horizontnak, utolsó stációnak, amelyet még elérhetünk, megérthetünk.”* (Molnár, 1998). Molnár a posztmodernnt Edgar Morin francia író *„alaptalan alap”* koncepciójával illusztrálja (uő, 2007), emellett a túlzott szubjektivitást emeli ki. *„A posztmodernség lényeges vonása a túlzott szubjektívizálódás, ami elvonja az alkotott világba vetett bizalmunkat, azt feloldja az »én«-ben, és helyettesíti mesterséges szerkezetekkel; politikai, művészeti, erkölcsi, pedagógiai és kommunikációs téren.”* (uő, 2007). Molnár Nietzscht tartja ez első posztmodernnek, a XX. századot pedig a posztmodern politikai és társadalmi megnyilvánulásának. Molnár szerint a posztmodern politikai és társadalmi megfelelője maga a totalitarizmus állama, mint teljes centralizmus (uő, 1998).

Molnár a posztmodern regisztrációja során arra a következtetésre jut, hogy a kereszténységhez való visszatérés jelenti a megoldást a világ problémáira, így a posztmodernre is (uő, 2007). A kereszténység azonban már a modernség kezdetén válságban volt, a reneszánsz már ennek a megjelenítője. Ebből a szempontból pedig Molnár javaslata lényegében egy premodern állapothoz való visszatérés. A modern és a posztmodern tehát maga az eltévelyedés, amire utópiák kínálnak zsákutcába vezető kiutakat. Nagyon leegyszerűsítve és összefoglaló módon; a konzervatív jobboldal állásfoglalása is ez, a visszatérés és értékmegőrzés egy olyan állapotig, ahol a társadalom és a politika nem olvadt össze a modern alkotta liberalizmus kohójában, és a csak *„a semmi van”* nihilizmusában.

3. A MODERN RADIKÁLIS KRITIKÁJA JOBBOLDALRÓL

3.1. A posztmodern jobboldal előzményei, a modernitás meghaladásának jobboldali koncepciói Guénon és Evola által

A posztmodern Dugin-féle koncepciójának gondolati mintáját jelentik René Guénonnak és Julius Evolának a modernitás meghaladására adott elképzelései. A modern kritikája, a polgári társadalom meghaladásának elkerülhetetlensége és annak a metafizikai tradíció megtartásával való meghaladásának célja a tradicionalista gondolati irányzat alapítójának is tartott René Guénonhoz (1886–1951) kapcsolódik. Guénon teóriáinak lényege, hogy kétféle típusra bontja a társadalmakat, a tradicionálisra és a modernre. Az 1927-ben megjelent, *A modern világ válsága* című könyvében ennek a modern nyugati világnak az átfogó kritikáját jeleníti meg, előrevetítve a nyugati civilizáció elkerülhetetlen bukását. A hagyományos társadalmakból származó alternatív értékrendet kínál, amely a tradíció legfontosabb ele-

meiből építkeznek, így a vallásból, szellemből, a hierarchiába vetett hitből és a metafizikából. A modernitást a tradíció degradációjának tartja, a haladás eszméjét az értékek összeomlásának titulálja, mint utat a semmibe. *A mennyiség uralma és az idők jelei* című munkájában Guénon az anyagi világot Nagy Paródiának nevezi. Azonban ennek az ellentradíción alapuló korszaknak a végéhez kapcsolódóan felmutatja egy új aranykor lehetőségét (Guénon, 2006). Guénon szerint a nyugati civilizáció expanzióját és a globalizációt nem lehetséges már megállítani. Azonban különleges és elhivatott személyek képesek lesznek arra, hogy a modernitás hipnózisából kiragadva magukat, a végidők elitjeként egyesítsék a tradíció megmaradt követőit. Guénon szerint ennek a világnak a végét jelentő kozmikus manifesztációk nem mások, mint illúziók, amely mögött, rejtve egy új világ található. Ebbe az új világba pedig „a megváltás bárkája” vihet át, amiben azok a személyek találhatók, akik felismerték a világ valódi karakterét (uo., 2004: 100.). Tehát Guénon egy optimista végkimenetelt biztosít a tradíció követői számára (Dugin, 2019: 37.). Azonban Guénon szellemi követői közül Julius Evola (1898–1974) volt az, aki nem elégedett meg a tradíció passzív elutasításával, hanem aktivitást hirdetett és politikai befolyásoló munkát is fejtett ki a modernitás szellemi hatásai ellenében, nézetei elterjesztése és azok hatásának növelése céljából.

Evola a modernitás elleni aktív küzdelem lépéseit és gondolati alapjait az 1934-ben megjelent *Lázadás a modern világ ellen (Rivolto contro il mondo moderno)* című könyvében foglalta össze. Evola meggyőződése szerint Európa hanyatlásának gyökereit kell elpusztítani, vissza kell térni Európa szellemi alapjaihoz, egyfajta „új középkor” megalkotásával. A második világháború utáni időszakban pedig Evola jelentős hangsúlyt helyezett arra az elméletére, amely a felbomlás folyamatainak felhasználását és eltérítését kivitelező, úgynevezett differenciált embertípust mutatja be (Dugin, 2019: 38.).

1961-ben jelent meg Julius Evola azon könyve *Meglovagolni a tigris (Cavalcare le tigre)* címen, amelyben értekezik a második világháború utáni időszak eseményein keresztül a modernitás meghaladásának szükségességéről. A modernitás számára az európai nihilizmus betetőzése, amelyet Nietzsche jövendölt meg (Evola, 2009: 38.). „Mindazt, ami polgári, újszülöttnak és antitradicionálisnak kell tekintenünk, ami maga is negatív és felforgató jellegű folyamatokból született [...] Ezek az erők aláaknázzák őket és egy túlhajtott végső fázisba juttatják a felőrlés általános folyamatát.” (uo., 27.). Ezt a „felőrlést” politikai és gazdasági folyamatok tekintetében Evola a liberalizmus majd a szocializmus egymással való küzdelemében vélte felfedezni. A két világháború után lezajlott eseményeket visszafordíthatatlannak minősítette és elvetett mindenféle olyan kísérletet, amely a polgári társadalomban nyomokban megtalálható tradíció érdekében magának a polgári társadalomnak a konzerválását vetítette volna elő. (uo.).

Evola ciklikus időértelmezése szerint a jelen korszak Hésziodosz vaskorának a megfelelője, amit a hindu tradíció sötét kornak (kali-yuga) nevez. Ebben a helyzetben pedig a helyes szellemi magatartás tekintetében a „tigrislovaglás” szimbolikáját emeli ki a szerző. Mivel a felbomlást kiváltó erőket visszafordítani nem lehet, eléjük állni meg a megsemmisüléssel egyenértékű, ezért a folyamatok egyfajta meglovaglását tekinti Evola tanácsosnak. „Ekkor a követendő princípium az lehet, hogy hagyjuk szabadon lefutni a korszak erőit és folyamatait, azonban (maradjunk szilárdak és készek arra, hogy közbelépjunk, amikor a tigris, aki nem tudja rávetni magát arra, aki meglovagolja, elfárad a futásban” (uo., 33.). Ennek célja az

lenne, hogy a felbomlás teljes bekövetkeztének pillanatában egy új ciklus nyílhatna meg – feltehetőleg Hésziodosz aranykora –, amelyet a szellemileg helyes magatartás (autonóm szellemi pozíciók kiépítése) és cselekedetek eredményeként is megtapasztalhatna a törekvő. Julius Evola a társadalmi-politikai szintet jelöli meg, ahol a felbomlás a lehető leginkább észlelhető, a válságra szellemileg megvalósítandó apoliteiát javasol (uo., 203.). Erre pedig a „*differenciált embertípus*” tagjai lennének alkalmasak, akik megtestesítik az Evola által kifejtett tradíció embereszményét (uo., 286.). Ez Guénon „intellektuális elit” elgondolásával párhuzamba állítható, azt Evola kiegészíti és pontosítja, bemutatja azon kvalitásokat, amelyekkel a jelen és jövő elitjének rendelkeznie kell. Mindkét gondolkodó ezzel csatlakozik a platonikus hagyományhoz, a világ vezetését a kiválasztott bölcsekre, a magukon uralkodni tudó filozófusokra bízva, a Platón Államának hatodik könyvében foglalt gondolatok mintájára. Azonban Guénon és Evola is kívánatosnak tartja ezeknek a személyeknek a megszervezését, a jelenlegi világban való befolyásolás céljából a politikai és társadalomformáló munkálkodásukat. Erre használják a „*közvetett akció*” kifejezést. Ez Evola esetében gondolatainak befolyásolási célú közvetítését jelentette korának meghatározó politikusai irányába. Evola felkereste szellemi harcostársait, a nézeteihez közel álló gondolkodókat és politikusokat is. Így találkozott Romániában a Vasgárda vezetőjével is, Corneliu Codreanuval és a vallástörténésszel és filozófussal Mircea Eliadéval. Találkozott a német „konzervatív forradalom” irányzatának jeles személyiségeivel is. Felkereste Carl Schmittet és Gotfried Bennt, a költőt is. Olasz rendőrségi feltételezések szerint Evola találkozhatott Heinrich Himmlerrel az SS Birodalmi vezetőjével is. Bizonyíthatóan azonban Evola kapcsolatban állt a Forschungsgemeinschaft Deutsches Ahnenerbével (Német Ősi örökség intézménye) is, amely Himmler és Wirth, a népi ideológus közbenjárására alakult meg. Evola nem fogadta el a transzcendens legitimitást nélkülöző vezérelvet (*Führerprinzip*) és a kizárólag faji alapú gondolkodást, ahogy az arra épülő nacionalizmust sem. Ennek is köszönhetően egy 1938-as SS-dokumentum már megfigyelendő személyként említi „a reakciós római fantasztá”-t. Evola befolyásolási kísérlete itt sem ért el eredményeket (Hakl, 2019: 63.). Mussolini 1943-as kiszabadítását követően Evola tolmácsként volt jelen Hitler és Mussolini találkozásán a kelet-porosországi Rastenburgban. Amikor Róma 1944-ben az amerikai hadsereg kezére került, Evola Bécsbe menekült, ahol 1945-ben egy bombatámadásban gerinc sérülést szenvedett, ezért élete végéig toloszékbe kényszerült (Hakl, 2019). Szellemi követői” közül kiemelkedik a posztszovjet térségben kifejtett tevékenysége okán az orosz politikai gondolkodó és filozófus Alexander Dugin, aki Guénon és Evola gondolataira alapozta nézeteit a modernitás meghaladását illetően is.

3.2. ALEXANDER DUGIN

Dugin az 1990-es évek óta az egyik legismertebb orosz kortárs ideológus, aki nyelvtelhetségének köszönhetően nyugaton is olvasottnak számít. Ideológiai alapjait Guénon és Evola tradicionalista műveiből emelte át, amelyeket kiegészített a német konzervatív forradalom íróinak és a korszak filozófusainak – elsősorban Martin Heidegger – gondolattal. Megihlette a Wirth-féle népi okkultizmus, a francia újjobboldal és az eurázsianizmus is (Laruelle, 2019).

3.2.1. A káosz filozófiája – egy új filozófiai kezdet

Dugin a káoszt hívja segítségül a filozófia megújításához. A görög filozófia kizárólagosan a logoszra épült, és ezért állítja a szerző, hogy történelmi perspektívában a logosz egyet jelent a filozófiával. Nietzsche és Heidegger és a kortárs posztmodern filozófia is e köré a logosz köré épült, azonban mára tartalmában teljesen kimerült Dugin szerint. Megtestesült ez a logosz a technében, a szubjektum–objektum megkülönböztetésében, egészen az utóbbi két-három évszázadra visszanyúlóan elégségesnek is bizonyult, azonban a nyugat-európai filozófia utolsó alkotásaival a logoszra épült filozófia határához érkeztünk meg. Heidegger zárja le ezt a filozófiát és alapoz meg egy új, másik kezdetet (*die andere Anfang*), ami utat nyit (Dugin, 2019: 104.).

A káosz kizárásra került a logosz által, a logocentrikus filozófia szigorú rendszere alapján. Arisztotelész a logoszt megjelenítette a logika alapszabályai által, az azonosság, az ellentmondás, a harmadik kizárásának elvei által. A kortárs modern és posztmodern gondolkodók felvetik, Dugin szerint helyesen, hogy a világ logocentrikus értelmezése maszkulin jellegű, valamint exkluzívista. Ez pedig korunkra részekre szakadt, megkérdőjeleződött. Ezt René Guénon *a konfúzió* fogalmával jelölte. Azonban a modern tudomány, a modern fizika káosza, káoszelmélete nem más, mint komplex rendszer, egészen a szélsőségességig hatolt perverz rend. Ez lenne a posztlogikai világ állapota, ami még mindig a logosz egyfajta eredménye (Dugin, 2019: 105.). Ez a logosz összeomlásának egyenes következménye, ami csak nevében jelent úgynevezett káoszt. Ez valójában a logosz szétszóródása, darabjaira hullása, ami miatt a káoszt kutató tudósok a logosz egyes fragmentumait, excentrikus és extravagáns maradványait lelik meg. Azt is állítja Dugin, hogy nem hagytuk el még a logosz határait, viszont a jelenlegi filozófia csupán egy nagyon távoli másolata a logosznak, ami még szintén nem a káosz, hanem csak szimplán konfúzió, illetve a Baudrillard-féle *eredeti nélküli másolat* vagy a posztmodern *szimulákrum*. A vallások meggyengülése is ennek a folyamatnak a következménye. Ez okozza a teológia hanyatlását, a logocentrikus, monoteista vallások a vertikális fenntartó logosz nélkül csupán önmaguk paródiái lehetnek, amik csak egyfajta logosz iránti fantomfájdalmat jelenítenek meg (Dugin, 2019).

Ehhez képest az igazi káosz prelogikai és preontológiai. Dugin idézi Heideggert, aki szerint a logosz hiányának teljesen tiszta felismerésére van szükség egy új kezdethez. Ehhez azonban szükséges megvizsgálni a „kezdet kezdetét”, a görög filozófia születését. A logocentrikus filozófia kezdete előtt, tehát Hérakleitosz munkássága előtt a filozófia mintegy méhben rejtette, magzatvízben úsztatta magát a logoszt, ami mára a sírba került. Azonban a sír szimbolikájából fakad az újjászületés lehetősége, ahogy az Jézus és a Szent Sír esetében is megjelenik. Dugin a logosz születésének, tehát a káosz kizárásának pillanatát tartja vizsgálatra alkalmasnak, amikor a logocentrikus civilizáció a világra jött és közben valami felett elsiklott a figyelem. A filozófia a saját kizárólagosságával együtt született meg, ami természetesen a saját végzetét is magában hordozta. Azonban a káosz is konceptualizálható. A káosz maga az abszolút inkluzivitás princípiuma, vagy az inkluzív filozófia maga. A káosz magában hordozza a logoszt, valamint minden más lehetőséget is. Dugin erre az anya és a gyermek hasonlatát hozza példának, ahol a méhben lévő gyermek megszületik, felnövekszik, azonban aki megszülte, táplálta és felnevelte ugyanúgy részese a teremtéstörténetnek. A

káoszt még csak a logosz filozófiai nézőpontjából ismerjük. A logosz elveti azt a lehetőséget, hogy valami más tartalmazza őt, mint egy hal, amely megtagadja a vizet és folyamatosan a partra veti magát, ezt az ismétlődően partra vetődő halat pedig Arisztotelész filozófiájával azonosítja Dugin. Ezért a szerző szerint a logoszt a logosz által megmenteni nem lehetséges, azt csak a káoszhoz való helyes viszonyulás kialakításával lehet elérni. Ezért ebben az esetben a káosz filozófiáját Dugin életképes kísérletnek tartja, ami jelenleg nem létezik, de létezni fog. Szerinte a jelen feladata a káosz filozófiájának megalkotása (Dugin, 2019: 116.).

3.2.2. *A negyedik politikai elmélet*

Dugin nemcsak a filozófiában, de a politikaelméletben is új kezdetet hirdetett, ahol a káosz filozófiájának nézetei politikai formában jelennek meg. 2009-ben került a boltokba *A negyedik politikai elmélet* című műve. Ennek újdonsága, hogy a politikai elméleteket időbeni megjelenésük szerint sorrendbe állítja, így az első politikai elmélet a liberalizmus, a második a kommunizmus, a harmadik pedig a fasizmus és nemzetiszocializmus. Mindhárom politikai teóriát totalitáriusként írja le, amelyek egymás megsemmisítését is elvégezték. Szerinte a liberalizmus is ebbe a kategóriába tartozik abszolút normatív karaktere miatt. Mindhárom elmélet a modernitás terméke, amelyet meghaladna teljes mértékben a jövőbeni negyedik politikai elmélet. Ez pedig szerinte a fasizmus és a nemzetiszocializmus mögött rejtve maradt konzervatív forradalmi irányzathoz állna a legközelebb. Az utóbbi irányzat tragédiája, hogy szövetségre lépett a harmadik politikai teóriával, hiszen három ellenséges elmélettel nem kelhetett versenyre. Viszont a XXI. századra már csak a liberalizmus politikai elmélete tartja magát. Tehát elérkezett az idő egy negyedik politikai elmélet kialakítására. A liberalizmus bukását egy Kelet és Nyugat közti nagy konfliktusban látja, ahol Oroszország egyfajta messianisztikus vezetőként érvényesíteni tudná akarátát. Egyfajta háborús kultuszt lehet megfigyelni művében, amitől a világ megfiatalodását várja. Ebben a harcban Oroszország is megszabadulhatna a liberális politikai köreitől. Európát sürgeti, hogy szabaduljon meg az USA gyámkodásától, újítsa meg magát az ősi európai tradíciók segítségével és alkossanak újra egy civilizációt Oroszországgal együtt (Laruelle, 2019).

3.2.3. *Dugin birodalomépítő geopolitikája*

Dugin ismertségét a geopolitikai műveinek segítségével alapozta meg, amelyet a *neoeurázsianista birodalomépítő geopolitika* néven vagy „moszkvai geopolitikai iskola” néven ismernek. Ez az 1990-es években megjelent irányzat támogatást nyert az Oroszországi Föderáció katonai és politikai vezetésének szintjén és expanziós politikájuk szolgálatába állították. Dugin leghíresebb művei az 1997-es *Geopolitika alapjai, Oroszország geopolitikája. és a 2015-ös A világsziget utolsó háborúja. A jelenkori Oroszország geopolitikája* (Szilágyi, 2019: 25.). Alapkonceptiója szerint a posztszovjet Oroszország a bipoláris világrend bukásával egy unipoláris, az USA által irányított világrend szorításában találta magát. Ezt a helyzetet kell felszámolnia Oroszországnak Eurázsia megszervezésével és az *atlantizmus* alóli felszabadítása

segítségével. Európát és Oroszországot egy kontinentális blokkba kell foglalni, ázsia jelentős déli államait és területeit (Irán, India, Indokína) pedig ki kell vonni az *atlantizmus* hatása alól, baráti semlegességet elérve náluk. Oroszország viszonyát újra kell fogalmazni a szomszédos négy nagy civilizáció (latin–germán–európai, iszlám, hindu, kínai) irányában. Ehhez azonban magát is meg kell határozni orosz civilizációként, egyediségének biztosításával. „*Más megközelítésben az Amerikával a középpontjában álló három nagy térség, Észak- és Dél-Amerika, Európa és Ázsia Oroszország-Eurázsia ellen irányuló stratégiai szövetségének Amerika-ellenes rendszerré kell alakulnia.*” (Szilágyi, 2019: 31.). Európa tekintetében egy „Berlin–Moszkva tengely” együttműködés alapján a pravoszláv civilizáció, illetve Nyugat- és Közép-Európa államainak befolyási övezetei felosztásra kerülnének. (Ebben a felosztásban Magyarország a német irányítású Közép-Európa térségéhez tartozik.) Dugin szerint a kontinentális hatalmaknak (Németország és Oroszország) kell ellensúlyozni a tengeri hatalmakat (a korábbi brit birodalom jelenlegi örököse az USA és szövetségesei) (Szilágyi, 2019: 31.). Ezzel a német *Geopolitik* egyben totális jellegű világnézetté (*Weltanschauung*) is válik, aminek minden alárendelődik, és amely geopolitikát Dugin már a tudományok rendszerének nevez (Laruelle, 2019: 160.). Dugin elképzelései valóban implementálásra kerültek, ezek a folyamatok pedig a 2014-es krími és a kelet-ukrajnai konfliktus, valamint az arab országokban való tevékeny orosz beavatkozásokban is tetten érhetők voltak. A 2022-es ukrán-orosz háború pedig szintén ezt a tézist támasztja alá. Ehhez kapcsolódik az egyre szorosabbra fűzött orosz–kínai szövetség erősödése, az USA hegemoniájának mind gazdasági, mind katonai szintű meggyengülése.

3.2.4. Dugin politikai érdekérvényesítése

Alexander Dugin 1962-ben született, és 1980-ban már a moszkvai „underground” Golovin-kör tagja volt (Laruelle, 2015). Alapvetésük szerint a szovjet rendszert nem politikai síkon kell meghaladni, hanem a metafizika segítségével. Dugin 1989-ben kezdte meg termékeny írói pályafutását. Ír a „(Mai) Nap” (День), majd 1993-tól publikál a Holnap (Завтра) című újságban is. Itt ismerkedik meg Eduárd Limonovval, akivel együtt alapították meg az ellenkultúrális indíttatású, progresszív baloldali Nemzeti Bolsevik Pártot. Az 1997-es évben megjelent *A geopolitika alapjai* című művének tartalma támogatásra talált az orosz haderő vezérkarának szintjén is, méghozzá Igor Nyikolajevics Rodionov által, aki 1996–1997-ben hadügyminiszter volt és a könyv kiadását segítette. Csak 2000-ig a könyv négy kiadást ért meg és megnyitotta a magasabb politikai köröket is a szerző előtt. Dugin ennek hatására az Orosz Vezérkar Katonai Akadémiáján oktathatott, illetve a befolyásos politikus Gennadiy Seleznyov (Az Oroszországi Föderáció Kommunista Pártjának képviselője és az Állami Duma elnöke, később szóvivője) geopolitikai tanácsadója is volt. Nagy hatást gyakorolt az orosz kommunista párt vezérére Zjuganovra és a szélsőjobboldali Liberális Demokrata Párt vezetőjére, Zsirinovszkijra is, antijelcinista nézeteivel (Laruelle, 2019: 157.).

A 2000-es években Dugin megalapította az Eurázsia Pártot, aminek nem volt sikere az orosz politikai életben. A 2001-ben alapított Nemzetközi Eurázsia Mozgalom szintén alulmúlta a várakozását. 2008-ban a Moszkvai Állami Egyetem szociológia tanszékén kapott

állást, ahol megalapította a Konzervatív Kutatások Központját, amire orosz konzervatív ideológiai műhelyként gondolt. 2012 és 2014 közt újra felívelt Dugin ismertsége, ugyanis Putyin a 2011–2012-es tiltakozási hullámok után a konzervatív nézeteknek nagyobb teret engedett az állami sajtóban. Dugin a 2014-es krími és donyecki konfliktusok idején érte el ismertségének eddigi csúcsát, ahol Kelet-Ukrajnának az Oroszországhoz való csatolását szorgalmazta (Újoroszország néven). Amikor ez nem történt meg, akkor Putyint bírálta gyengekezűségéért, hogy nem állt a Kijev-ellenes kelet-ukrajnai „*orosz nemzeti forradalom*” élére. Ez az oktatói állásának elvesztését és az állami nyilvánosságból való száműzését jelentette. Ez pedig megszakította azon álmait, hogy a szürke eminenciás áhított pozícióját Oroszországban betöltse. Pontosan azt, amit a nyugati sajtó már régen neki ajánlott (Laruelle, 2019: 158.).

Tehát Dugin az európai doktrínák közvetítőjeként és oroszországi továbbfejlesztőjeként egy komplex gondolkodóként jelenik meg, akinek a megítélése akadémiai körökben változatos. Az európai doktrínákat igen különböző nézőpontokból vizsgálta meg, egyfelől egy ezoterikus (Guénon, Evola) szempontból, másfelől a német Haushofer nevével fémjelzett geopolitikai irányból, harmadrészt filozófiai (Heidegger) és negyedrészt a német konzervatív forradalom politikai hagyományának oldaláról.

4. ÖSSZEFOGLALÁS

A posztmodernre különböző szintű és mélységű válaszokat adott a jobboldal. A politikai – konzervatív – jobboldal tulajdonképpen a posztmodern jelenségét inkább regisztrálta és elvetette, ezen túl mélyre ható reakciókat, stratégiát nem dolgozott ki értelmezésére, felhasználására. A dolgozatban ez az attitűd Molnár Tamás gondolati példáin keresztül került bemutatásra.

A Guénon, Evola által megjelenített „metafizikai” jobboldal a modernre és Dugin által a posztmodernre is radikális választ kínál. Ez pedig nem más, mint a modernitás, majd posztmodern hatásainak a felhasználása, lefutásának akaratlagos segítése. A modern világ és ezzel együtt a posztmodern menthetetlen, annak bomlasztó tevékenysége felemészti azt is, aki ezzel szembe kíván szállni. Azonban a felbomlásnak ahogy a modernitásnak (és ezzel együtt a posztmodernnek is) van egy végpontja, amit lehetséges elérni és meghaladni. René Guénon ezt a meghaladási lehetőséget mutatta fel *A modern világ válsága* című könyvében. Ennek értelmében a modernitás sötétsége meghaladható olyan különleges, a metafizikai tradíció birtokában lévő, a folyamatokat teljesen átlátó személyeknek, akik ebben a legutolsó korszakban egy intellektuális elitnek a részei is lehetnek. Tehát Guénon mintegy gondolati összeköttetést jelent a Molnár Tamás példáján keresztül bemutatott konzervatív, vallási értékeket kereső jobboldal megoldási mintájára, amellel, hogy felmutatta a modernitás meghaladásának jövőbeni lehetőségét.

Julius Evola felhasználta Guénon modernitást meghaladni kívánó elméletét és ahhoz egy kombattáns, militáns példát vázolt fel a *Lázadás a modern világ ellen* című művében. Ez a metafizikai tradíció segítségével a hagyományos értékek melletti harcra szólított fel, személyes belső példamutatás szintjén, annak a tudatában, hogy a modernitás lefutása (mint

utolsó szellemi világekorszak) meg fog történni és ennek következtében beköszönhet egy új „Aranykor”, egy új szellemi korszak. A *Meglovagolni a Tigris* című munkájában viszont már apolitikusabb, kifejezetten belső metafizikai utat javasol a modernitás, és lényegében a posztmodern meghaladására, amit a „*differenciált embertípusnak*” tart fenn.

Guénon és Evola nyomdokain haladva a „metafizikai” jobboldal harmadik képviselőjének a kortárs Alexander Dugin tekinthetjük, aki kifejezetten a modern és a posztmodern meghaladására kínált komplex megoldási javaslatokat a geopolitika, a politikaelmélet és a filozófia szintjén. Guénon és Evola elméletét továbbfejlesztve azt nem csak a személyek, az intellektuális elit vagy a differenciált embertípus részére tekintette mérvadónak, hanem egész civilizációk szintjén is. Ő elsősorban saját népére és civilizációjára, az oroszra tekintett ily módon, egyfajta „orosz messianizmus” formájában. Tehát Dugin esetében az elit akár egy konkrét nép vagy annak civilizációja is lehet. Ezt az elméletét elsőnek a geopolitika tudományán keresztül mutatta be, amelynek lényege a posztmodern nyugati világ fizikai karanténba szorítása, egy, tradicionális értékeket közvetítő autokratikus orosz birodalom visszaállításának segítségével, Eurázsia irányításán keresztül. Geopolitikai műveinek tartalma visszhangra talált a katonai és politikai vezetésben és azoknak stratégiai alapvetései implementálásra is kerültek, leginkább jól érzékelhető módon Putyin rendszerének idején. A politikaelméletét a modernizmust életre hívó liberalizmus meghaladására építette fel. A *negyedik politikai elmélet* című munkájában közös útkeresésre, a német konzervatív forradalom eszmeiségén alapuló új teória megalkotására hívja fel az olvasóit, amely szerinte majd képes lesz a liberalizmus eddig mindig győztes elméletét legyőzni, de legalábbis hatásában visszaszorítani. Dugin a káosz filozófiájának megalkotását is zászlójára tűzi, ami a logosz kifulladásának és elmúlásának következtében a káosz segítségével egy új logosz születésének szükségességét hirdeti. Ez szintén hasonlatos Guénon és Evola metafizikai modernitás meghaladásának elméletéhez, azt a káosz és logosz minőségével mutatva be. Ebben az esetben a posztmodern konkrétan felhasználásra kerül, az maga a káosz megtestesítője, a logoszt lebontó, de ennek következtében minden lehetőséget magában rejtő káosz. Ebben a káoszban viszont elérkezett az idő a heideggeri értelemben vett másik kezdet „*die andere Anfang*” előkészítésére és optimális esetben valós előidézésére is, a káosz segítségével egy új logoszt megalkotva.

Felmerül azonban a kérdés, hogy mindez vajon nem csupán egyfajta modern reakciósság-e, egy sohasem létezett, múltba vetített világ irányában kifejtett nosztalgia megnyilvánulása (és ennek „újboldi” eljövételének érdekében történő politikai lépések megtétele), ahogy azt Mark Lilla a *The Shipwrecked Mind On Political Reaction* című munkájában megfogalmazza (Lilla, 2016). A dolgozatban tárgyalt szerzők beleillenek a Lilla-féle reakciósság bő kategóriájába, ahogy a posztmodernbe is, különösen, ha az utóbbi fogalom etimológiai értelmezését vesszük alapul. Guénon, Evola, Molnár és Dugin is úgy tekint a modernitásra, mint egy átmeneti, meghaladandó állapotra, ami nem kifejezetten időben, hanem szellemi minőségben, metafizikai értelemben jelenik meg. A modernitás meghaladása egy történetileg vizsgálható módon sohasem létezett, de sejtett és kívánatosnak tartott, az ember primordiális, eredeti állapotához, alapstruktúrájához (Hamvasi értelemben *létteljességéhez*) való megérkezés vagy heideggeri értelemben *az eredet felidézése* lenne (Balon-Ruff, 2005). Ennek a célnak az eléréséhez pedig különböző, de Guénon, Evola és Dugin esetében mégis párhuz-

mos „útvonalakat” vázolnak fel a tárgyalt gondolkodók. Közös bennük a modernitás nagy narratíváinak kifejezett megkérdőjelezése, mint a posztmodernitás alapfeltétele. Ez pedig egy szűkebb és markánsabb vizsgálati mintát jelent, mint Mark Lilla reakciósságának széles kategóriája, amelyben a politikai nosztalgia jelenik meg fő azonosítási tényezőként.

A kutatási kérdésekre pozitív választ kaptam. Lehetséges a posztmodern jobboldal azonosítása, előfutárainak és szerzőinek meghatározása. A hipotézisemben megjelölt „metafizikai” jobboldal gondolkodói közül Alexander Dugin a posztmodern jelenségének egyfajta hajtóerőként való felhasználását és a premodern irányába való visszatérésének elvetését egyszerre értékelem posztmodern aktusként. A jobboldaliságot a teljes vertikális (társadalmi és politikai szintű) hierarchia igenlése, a metafizika központisága és a reakciósság forradalmi jellegű hevülete jellemzi, antiliberalis és elitista hozzáállás mellett. Ezért alkalmasnak tartom posztmodern jobboldalként is megnevezni és azonosítani Dugin nézetrendszerét.

IRODALOM

- Balon-Ruff Zsolt (2005): Imagináció: világlás. *Korunk*, 2005, III. folyam/február. Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár.
- Degenaar, Johan (1996): The concept of politics in postmodernism. *Politikon: South African Journal of Political Studies*, 23:2, 54–71, <https://doi.org/10.1080/02589349608705036>
- Derrida, Jacques (1997): *Of Grammatology*. Johns Hopkins University Press. Baltimore–London (corrected edition, trans. Gayatri Chakravorty Spivak).
- Drury, Shadia B. (1994): *Alexandre Kojève: The Roots of Postmodern Politics*. Palgrave Macmillan.
- Dugin, Alexander (2009): Четвертая политическая теория. Amfora. Angol nyelven: Dugin, Alexander (2012): *The Fourth Political Theory*. Translated by Mark Sleboda; Michael Millerman. Arktos, London.
- Dugin, Alexander (2019): *Political platonism. The philosophy of politics*. Arktos, London.
- Evola, Julius (2001): René Guénon: Kelet és Nyugat. *Sacrum Imperium VII*. Nemzetek Európája Kiadó, Budapest, 21–24. <http://www.sacrumimperium.hu/sacr0705.htm>
- Evola, Julius (2009): *Meglovagolni a tigris. Egzisztenciális orientáció a felbomlás korszakában*. Persica Kiadó.
- Evola, Julius (2021) [1934]: *Lázadás a modern világ ellen (Rivolto contre il mondo moderno)*. Fordította: Szongott Rudolf. Magánkiadás (második, magyar kiadás), Budapest.
- Guénon, René (2004): *A modern világ válsága* (második, magyar kiadás). Kvintesszencia Kiadó, Debrecen.
- Guénon, René (2006): *A Nagy Paródia, avagy a fordított spiritualitás*. In: Uó.: *A mennyiség uralma és az idők jelei* (második, magyar kiadás). Kvintesszencia Kiadó, Debrecen. <http://noprofan.blogspot.com/2014/05/rene-guenon-nagy-parodia-avagy.html>
- Hakl, H. Thomas (2019): Julius Evola and Tradition. In: M. Sedgwick (ed.): *Key Thinkers of the Radical Right: Behind the New Threat to Liberal Democracy*. Oxford University Press, 54–69. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190877583.001.0001>

- Hicks, Stephen. R. C. (2014): *Explaining Postmodernism Skepticism and Socialism from Rousseau to Foucault*. Ockham's Razor Publishing.
- Laruelle, Marlene (2015): The Iuzhinskii Circle: Far-Right Metaphysics in the Soviet Underground and Its Legacy Today. *The Russian Review*, 74(4): 563–580. <https://doi.org/10.1111/russ.12048>
- Laruelle, Marlene (2019): Alexander Dugin and Eurasianism. In: M. Sedgwick (Ed.) *Key Thinkers of the Radical Right: Behind the New Threat to Liberal Democracy*. Oxford University Press, 155–169. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190877583.001.0001>
- Lentricchia, Frank (1983): *Criticism and Social Change*. University of Chicago Press.
- Lilla, Mark (2016): *The Shipwrecked Mind On Political Reaction*. New York Review Books, New York.
- Molnár Tamás (1998): A posztmodern társadalom értelmezése felé. *Magyar Szemle*, Új folyam VII., 5-6. szám. http://www.magyaraszemle.hu/cikk/19980501_a_posztmodern_tarsadalom_ertelmezese_fele
- Robinson, Dave (2002): *Nietzsche és a posztmodernizmus*. Alexandra Kiadó.
- Rorty, Richard (1982): *Consequences of Pragmatism*. University of Minnesota Press.
- Sumner, Scott (2020): *Postmodernism is not an inherently left wing ideology*. <https://www.econlib.org/postmodernism-is-not-an-inherently-left-wing-ideology/>
- Szilágyi István (2019): Az orosz geopolitikai gondolkodás. Áttekintés. *Geopolitikai Szemle*, 2019/1., 9–39.) <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/geopolitikai-szemle/article/view/32079/31578>
- Zolberg, Aristide R. (1995): Response: Working-Class Dissolution, *International Labor and Working-Class History*, Spring, 1995, No. 47, 28–38.